

ΠΡΟΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΣΕ ΜΕΤΑΜΟΝΤΕΡΝΟΥΣ ΚΑΙΡΟΥΣ;

Χάρης Ναξάκης, Διδάκτορας Οικονομικών Επιστημών, Επιστημονικός Ερευνητής ΚΕΠΕ

Εισαγωγή

Στη φεουδαρχική περίοδο και σε ένα βαθμό στα πρώιμα στάδια του καπιταλισμού δεν υπήρχε ή ήταν περιορισμένη η διάκριση του χώρου εργασίας και της κατοικίας. Οι εργάτες-τεχνίτες ως χώρο εργασίας χρησιμοποιούσαν το σπίτι τους, όπου ήταν εγκατεστημένα τα μέσα παραγωγής, που είτε ανήκαν στους ίδιους τους εργάτες ή τους τα εφοδίαζαν οι εργοδότες, και η εργασία συνδυαζόταν με τις αγροτικές, οικιακές ή άλλες απασχολήσεις, η δε αμοιβή¹ ήταν "με το κομμάτι".

Στη βιομηχανική, όμως, περίοδο η συγκέντρωση του κεφαλαίου, ο εκμηχανισμός της παραγωγής, ο καταμερισμός της εργασίας, η ανάγκη για μαζική παραγωγή εμπορευμάτων (οικονομίες κλίμακας) οδήγησαν στη συγκέντρωση της παραγωγής σ' ένα χώρο, στη δημιουργία της μεγάλης επιχείρησης, διαχωρίζοντας έτσι το χώρο εργασίας από το χώρο της κατοικίας.

Το γεγονός, βέβαια, αυτό οδήγησε στην έξοδο του εργαζομένου από το σπίτι και αργότερα της εργαζόμενης γυναίκας, μετατόπισε τους μηχανισμούς κοινωνικοποίησης από το σπίτι στο εργοστάσιο, ενώ η χωροταξική αυτή συγκέντρωση της παραγωγής δημιούργησε το μαζικό συνδικάτο.

Η παραγωγή έτσι συγκεντρώνεται και ολοκληρώνεται σε μονάδες εντάσεως κεφαλαίου (υψηλού βαθμού εκμηχάνισης) εισερχόμεστε στην ώριμη φάση του καπιταλισμού, όπου η απόσπαση της σχετικής² υπεραξίας στηρίζεται στην αύξηση της παραγωγικότητας, σε αντίθεση με την πρώιμη φάση όπου η εργασία στο σπίτι αποτελεί τρόπο απόσπασης απόλυτης υπεραξίας, γιατί στηρίζεται στην επιμήκυνση του χρόνου εργασίας, στην εντατικοποίηση, τις άσχημες συνθήκες δουλειάς κ.λπ.

Η συγκέντρωση της παραγωγής σε ένα χώρο ορθολογικοποιείται στη συνέχεια με τον τείλορισμό και το φορντισμό. Η επανάσταση του Τέιλορ συνίσταται³ στον κατακερματισμό της εργασίας σε απλές και στοιχειώδεις κινήσεις, έτσι ώστε η εργασία να εκλαμβάνεται ως ένα σύνολο χρονομετρημένων καθηκόντων, και στον πλήρη διαχωρισμό των εργασιών σύλληψης και εκτέλεσης, με την ανάθεση των πρώτων σε ειδικό τμήμα της ανώτερης ιεραρχίας της διοίκησης και των δευτέρων στους αποειδικευμένους πλέον εργάτες.

Ο νέος αυτός τρόπος οργάνωσης της παραγωγικής διαδικασίας είχε ως

1. Κ. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, Σύγχρονη Εποχή, Τόμος 1, 1978, Αθήνα.

2. Κ. Μαρξ, *Αποτελέσματα της άμεσης διαδικασίας παραγωγής*, Α/συνέχεια, 1983, Αθήνα.

3. Μ. Κορια, *Ο εργάτης και το χρονόμετρο*, Εναλλακτικές Εκδόσεις, 1986, Αθήνα.

στόχο⁴ να προγραμματιστεί επιστημονικά, να ορθολογικοποιηθεί ο ανθρώπινος παράγοντας, έτσι ώστε να αυξηθεί ο εργοδοτικός έλεγχος στην παραγωγή και να μεγεθυνθεί η παραγωγικότητα. Ο Φόρντ στη συνέχεια ολοκλήρωσε το μοντέλο αυτό παραγωγής με την εισαγωγή της αλυσίδας συναρμολόγησης, δημιουργώντας ένα τεχνολογικό μοντέλο με στόχο τη μαζική παραγωγή τυποποιημένων προϊόντων. Το φορντικό - τειλορικό μοντέλο έτσι στηρίζεται⁵ στις οικονομίες κλίμακας, ως μέσο μείωσης του κόστους παραγωγής, προϋποθέτει τη μαζική κατανάλωση και τις προστατευόμενες αγορές και οδηγεί στο γιγαντισμό των επιχειρήσεων.

Από το φασόν στην τηλεργασία

Η ανάπτυξη της παραγωγής σε μεγάλη κλίμακα με το πέρασμα στον αναπτυγμένο καπιταλισμό, η αυξανόμενη επιστημονικοποίηση της παραγωγής, θεωρήθηκε ότι νομοτελειακά θα οδηγήσει στην εξαφάνιση των συνθηκών εξαγωγής απόλυτης υπεραξίας και ειδικότερα της δουλειάς στο σπίτι, εκτίμηση όμως που δεν επιβεβαιώνεται. Τα τελευταία χρόνια σε μια σειρά κλάδους⁶ εμφανίζεται το φαινόμενο του φασόν στο σπίτι (home work) όπως στην κλωστούφαντουργία, τον ιματισμό, την υπόδηση, τη βιομηχανία μετάλλου, τα οπτικά, τη συσκευασία φαγητού, τα ηλεκτρονικά, τα χημικά, τα χαρτικά, τη συναρμολόγηση παιχνιδιών και ηλεκτρονικών εξαρτημάτων. Επίσης, στο σπίτι εκτελούνται λογιστικές εργασίες, ερευνητικές και συγγραφικές, ξυλουργικές κ.λπ. Στην Ελλάδα ιδιαίτερα εκτιμάται ότι το 8%-10% του εργατικού δυναμικού απασχολείται στο φασόν και τις υπεργολαβίες και σε ορισμένους κλάδους⁷, όπως το έτοιμο ένδυμα, το ποσοστό αυτό ξεπερνάει το 50%, στα πλαστικά είναι 7,2% και στα ψεύτικα κοσμήματα 12,7%.

Ως φασόν ορίζουμε εκείνη τη σχέση κατά την οποία μια επιχείρηση - εντολέας αναθέτει σε μια άλλη επιχείρηση (υπεργολάβος) ή σε ένα μεμονωμένο άτομο που εργάζεται στο σπίτι, την παραγωγή προϊόντων με πρώτες ύλες και προδιαγραφές που η ίδια προμηθεύει, ή μέρος τους αγοράζει ο εργαζόμενος, ενώ η πληρωμή γίνεται με το κομμάτι.

Το φασόν και οι υπεργολαβίες διακρίνονται ανάλογα με: α) τη χρονική διάρκεια τους σε μόνιμες, περιοδικές, ευκαιριακές, β) τη χρήση⁸ των προϊόντων τους (π.χ. βιομηχανικές, όταν τα προϊόντα της υπεργολαβίας αποτελούν εισροές σε μια αλυσίδα παραγωγής), γ) τον τόπο εγκατάστασής τους (αυτές που γίνονται μέσα στο χώρο της επιχείρησης του εντολέα (εσωτερικές) και σ' αυτές που γίνονται σε ανεξάρτητο χώρο

4. Α. Καραγεωργίου, "Το φάντασμα του Τέιλορ, οι κύκλοι ποιότητας και το πολυθενές υποκείμενο της παραγωγής", Πρακτικά συμποσίου για την Κοινωνία, Τεχνολογία και αναδιάρθρωση της παραγωγής, Παπαζήσης, 1993, Αθήνα.

5. M. Aglietta, *Theory of capitalist regulation*, New Left Review Books, 1979.

6. Λ. Λαμπριανίδης, *Η γεωγραφική διάσταση των υπεργολαβικών σχέσεων παραγωγής στη βιομηχανία*, Παρατηρητής, 1992, Θεσ/νίκη.

7. Έρευνα ΓΣΕΕ-ΔΗΜΕΛ, 1993.

8. J. Holmes, "The organization and locational structure of production subcontracting", in: Scott and Storper, eds. *Production, Work, Territory*, Allen & Unwin, Boston, 1986.

(εξωτερικές)), δ) την ποιότητα (π.χ. εντάσεως εργασίας όταν παράγουν προϊόντα με τη χρήση κυρίως χειρωνακτικής εργασίας και χωρίς τη χρήση τεχνολογίας και τεχνογνωσίας).

Η επανεμφάνιση της εργασίας στο σπίτι και των υπεργολαβιών, σε αρκετούς κλάδους παραγωγής, δεν αποτελεί μια αδυναμία του καπιταλιστικού συστήματος, με την έννοια της επιβίωσης ξεπερασμένων προκαπιταλιστικών μορφών παραγωγής και εκμετάλλευσης της εργασίας, αλλά μία από τις μορφές της παραγωγικής αναδιάρθρωσης που επιλέγεται σήμερα στο βαθμό που προσφέρει: μείωση του άμεσου και του έμμεσου κόστους της εργασίας, ευελιξία της αγοράς εργασίας και της οργάνωσης της παραγωγής, αποδυνάμωση της δυνατότητας συλλογικοποίησης των εργατικών αγώνων, ευελιξία στο χρόνο εργασίας και της απασχόλησης κ.λπ.

Σήμερα σε ολόκληρο σχεδόν τον αναπτυσσόμενο κόσμο έχει κυριαρχήσει η αγορά και έχει υπονομευτεί η κείνσιανή ρύθμιση, το κράτος πρόνοιας, που χαρακτηριζόταν από ένα σταθερό και μόνιμο εργατικό δυναμικό, με ένα μέσο επίπεδο κατανάλωσης και νομικής προστασίας (κοινωνικός μισθός, κοινωνικές ασφάλισεις κ.λπ.), και περνάμε σε μια φάση αυξανόμενης ελαστικοποίησης της αγοράς εργασίας ως μέσου μείωσης του άμεσου και έμμεσου κόστους της εργασίας και αύξησης του μεριδίου των κερδών σε σχέση με το μερίδιο των μισθών. Έτσι η κλασική μορφή απασχόλησης (πενθήμερη εβδομάδα 40 ωρών), από όπου απέρρευε όλο το εργατικό δίκαιο και το δίκαιο των κοινωνικών ασφαλίσεων, υπόκειται σε αναδιάρθρωση.

Οι εξελίξεις αυτές, σε συνδυασμό με την αυξανόμενη αυτοματοποίηση της παραγωγής, που εκτοπίζει⁹ τη ζωντανή εργασία από την παραγωγή, οδηγούν δίπλα σ' ένα όλο και μικρότερο μόνιμο εργατικό δυναμικό να αναπτύσσεται ένα ασταθές, ευέλικτο και μη προνομιούχο δυναμικό, "νομαδικό" ως προς την αναζήτηση της απασχόλησης, άνεργο ή ενταγμένο στις νέες ευέλικτες μορφές¹⁰ απασχόλησης (σύμβαση εργασίας ορισμένου χρόνου, μερική απασχόληση φασόν, εργασία με κλήση, τέταρτη βάρδια, τηλεργασία κ.λπ.). Η νέα δε αυτή πραγματικότητα στην αγορά εργασίας έχει επιδεινώσει τη φτώχεια, την ανεργία, τον κοινωνικό αποκλεισμό, οδηγώντας στην κοινωνία των δύο τρίτων (πόλωση της κοινωνίας σε απασχολούμενους και αποκλεισμένους).

Η δομή επίσης και η αστάθεια των αγορών ορισμένων προϊόντων ενθαρρύνει την εμφάνιση των υπεργολαβιών και της εργασίας στο σπίτι, γιατί απαιτεί ευέλικτα συστήματα παραγωγής, που μειώνουν το κόστος του επενδυμένου σταθερού κεφαλαίου, ενώ ταυτόχρονα η ανάγκη για έγκαιρη ανταπόκριση στις διαφοροποιήσεις της ζήτησης και παραγωγής διαφοροποιημένων και όχι τυποποιημένων προϊόντων οδηγεί τις επιχειρήσεις να αναθέτουν φασόν και υπεργολαβία τμήμα της παραγωγής τους.

Ενώ, όμως, οι υπεργολαβίες και το φασόν έχουν σ' ένα βαθμό μελετηθεί, λιγότερη

9. Α. Γκορζ, *Οι δρόμοι του παραδείσου*, Εναλλακτικές Εκδόσεις, 1986, Αθήνα.

10. Γ. Κραβαρίτου, "Οι συνέπειες των νέων μορφών απασχόλησης στο εργατικό δίκαιο και την κοινωνική ασφάλιση", *Θέσεις*, τ. 17, 1986, Αθήνα.

σημασία έχει δοθεί, λόγω και του ότι πρόκειται για νέο φαινόμενο, στην τηλεργασία¹¹, στο ηλεκτρονικό φασόν και στις ηλεκτρονικές υπερβολαβίες. Ενώ, δηλαδή, μέχρι σήμερα η εργασία στο σπίτι αφορούσε κυρίως χειρωνακτικές εργασίες, τώρα είναι δυνατόν να αποκεντρωθούν, να εκτελεστούν έξω από το χώρο του εργοστασίου και εργασίες παραγωγής και επεξεργασίας υπηρεσιών, πληροφορίας (κείμενο, εικόνα, σχέδιο κ.λπ.). Ένας σημαντικός έτσι αριθμός εργασιών μπορεί να εκτελεστεί ηλεκτρονικά στο σπίτι, όπως: παραγωγή, επέκταση και διόρθωση προγραμμάτων (software), επεξεργασία κειμένου, τήρηση αρχείων, παραγωγή σχεδίου (γραφικών), λογιστικές εργασίες, προγραμματισμός και άλλες εργασίες γραφείου, ηλεκτρονική σελιδοποίηση εφημερίδων, ανάκτηση πληροφοριών από τράπεζες πληροφοριών, ανταλλαγή μηνυμάτων μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, κ.λπ.

Ως τηλεργασία ορίζουμε εκείνη τη σχέση κατά την οποία μια επιχείρηση αναθέτει σε μια άλλη επιχείρηση (υπεργολάβος) ή σε ένα μεμονωμένο ανεξάρτητο παραγωγό που εργάζεται στο σπίτι ή σε ένα μόνιμο εργαζόμενο της που εργάζεται στο σπίτι, την παραγωγή προϊόντων και υπηρεσιών με πρώτες ύλες που η ίδια προμηθεύει ή μέρος τους αγοράζει ο εργαζόμενος, αλλά η εργασία εκτελείται μέσω της χρήσης των τεχνολογιών της πληροφορίας (Η/Υ, τερματικά, τηλεματική κ.λπ.).

Η αμοιβή γίνεται με το κομμάτι, με την παρτίδα των προϊόντων, τελικών ή ενδιάμεσων, που θα παραχθούν ή με μισθό αν ο τηλεεργαζόμενος είναι μόνιμο προσωπικό της επιχείρησης. Τα μέσα παραγωγής (ηλεκτρονικοί υπολογιστές, τερματικά κ.λπ.) επίσης μπορεί να είναι του τηλεεργαζόμενου ή της επιχείρησης.

Η μορφή αυτή της εργασίας, επειδή χρησιμοποιεί τεχνολογικά προηγμένα μέσα παραγωγής, μπορεί να χαρακτηριστεί ως τρόπος απόσπασης σχετικής υπεραξίας.

Οι κυριότεροι λόγοι για τους οποίους η τηλεργασία έχει αρχίσει με γρήγορα βήματα να αναπτύσσεται τα τελευταία χρόνια είναι:

α) Η αυξανόμενη σημασία του εμπορεύματος¹² πληροφορία. Σήμερα παρατηρείται μια αύξηση των "άυλων" επενδύσεων στο σύνολο του επενδυμένου κεφαλαίου σε μια παραγωγική μονάδα, η πληροφορία αποτελεί πλέον ένα στρατηγικής φύσεως εμπόρευμα, η εξαγωγή δε πληροφοριών τείνει να γίνει τόσο σημαντική όσο η εξαγωγή πρώτων υλών για τη βιομηχανία.

β) Οι τεχνολογίες¹³ της πληροφορίας (ηλεκτρονικοί υπολογιστές, τηλεματικά μέσα, ηλεκτρονική ανταλλαγή μηνυμάτων κ.λπ.) συγκεντρώνουν, επεξεργάζονται και μεταφέρουν σε ελάχιστο χρόνο μεγάλες ποσότητες πληροφοριών, γεγονός που μειώνει την απόσταση ως συντελεστή κόστους και επιτρέπει την εργασία στο σπίτι. Τα νέα, δηλαδή, τεχνολογικά μέσα παρέχουν τη δυνατότητα μεταφοράς των άυλων εμπορευμάτων, των υπηρεσιών, που μέχρι σήμερα δεν ήταν δυνατόν να αποθηκευτούν και να καταναλωθούν μακριά από το χώρο παραγωγής τους. Ήδη, μέσα στο Internet έχουν δημιουργηθεί οι πρώτες "πολυεθνικές" επιχειρήσεις του κυβερνοχώρου, οι υπηρεσίες

11. M. Kappus, *Rechtsfragen der Teilarbeit*, Heidelberg, 1986.

12. M. Porat, *The information economy*, University of Stanford, 1976.

13. S. Nora, A. Μπικ, *The Computerization of Society*, MIT Press, 1980 και Γ. Βένερης, *Η πληροφορική επανάσταση*, Νέα Σύνορα - Α.Α. Λιβάνης, 1986.

του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου όλο και επεκτείνονται, ενώ πραγματοποιούνται αρκετές πλέον επικοινωνίες με αμφίδρομη επικοινωνία χρήστη και δέκτη, μέσω των προσωπικών υπολογιστών και των λεωφόρων της πληροφορίας (Internet κλπ.). Σήμερα υπολογίζεται μάλιστα ότι 30 εκατομμύρια άνθρωποι είναι συνδεδεμένοι με το Internet και ο πληθυσμός αυτός αυξάνεται κατά 8% ανά μήνα.

γ) Η τηλεργασία εντάσσεται στα πλαίσια μιας ευρύτερης στρατηγικής για την ελαστικοποίηση της αγοράς εργασίας και ανάπτυξης των νέων μορφών απασχόλησης, με σκοπό τη μείωση του άμεσου και έμμεσου κόστους εργασίας.

Μορφές τηλεργασίας

Η τηλεργασία έχει μέχρι σήμερα πάρει τις ακόλουθες μορφές:

1. Ο εργαζόμενος αποτελεί μόνιμο προσωπικό μιας επιχείρησης, αλλά είναι εγκατεστημένος στο σπίτι του και δέχεται μέσω του Η/Υ που έχει στο σπίτι και είναι συνδεδεμένο σε δίκτυο με τον κεντρικό υπολογιστή της επιχείρησης, τις πληροφορίες που του αποστέλλονται, τις επεξεργάζεται και τις ξαναστέλνει πίσω στην επιχείρηση. Ο εργαζόμενος δε συνδέεται πλέον με τη δουλειά του με μια λεωφορειακή γραμμή αλλά με τον υπολογιστή και μια γραμμή τηλεφώνου. Τα παραγωγικά μέσα (ηλεκτρονικοί υπολογιστές κλπ.) που χρησιμοποιεί ο εργαζόμενος ανήκουν βέβαια στην επιχείρηση. Ο έλεγχος της απόδοσης του εργαζομένου από την εργοδοσία είναι δυνατόν να γίνει με διάφορους τρόπους, όπως μέσω ενός μηχανισμού που λέγεται επιταχυντής, ο οποίος δίνει τη δυνατότητα να προγραμματίζονται οι τερματικές συσκευές με τέτοιο τρόπο ώστε όταν πραγματοποιείται μια πράξη, μια άλλη να εμφανίζεται στην οθόνη, αυξάνοντας έτσι τους ρυθμούς εντατικοποίησης της εργασίας.

Το σύστημα διαθέτει μηχανισμό καταγραφής του ρυθμού πληκτρολόγησης στη μονάδα του χρόνου και βρίσκεται σε άμεση σύνδεση με τη διεύθυνση, επιτρέποντάς της να καθορίζει νόρμες παραγωγής (αριθμός επιτρεπόμενων λαθών, πληκτρολόγηση ανά λεπτό κλπ.). Με την παραπάνω μορφή εργασίας μπορούν να εκτελεστούν ένα πλήθος εργασιών γραφείου, τήρηση αρχείων, επεξεργασία κειμένου, γραφικά, λογιστικά κλπ.

2. Ο εργαζόμενος είναι αυτοαπασχολούμενος, με δικά του δηλαδή παραγωγικά μέσα στο σπίτι του, και αναλαμβάνει από μια επιχείρηση ή από ένα υπεργολάβο την παραγωγή ή επεξεργασία ενός τελικού ή ενδιάμεσου προϊόντος και πληρώνεται με το κομμάτι.

Αρκετές επιχειρήσεις αναθέτουν ως ηλεκτρονικό φασόν στο σπίτι μέρος των εργασιών γραφείου τους. Στην Ελλάδα είναι αρκετά διαδεδομένο οι επιχειρήσεις παραγωγής προγραμμάτων για Η/Υ να αναθέτουν σε προγραμματιστές - αναλυτές που εργάζονται στο σπίτι τους την παραγωγή, διάρθρωση ή επέκταση προγραμμάτων.

Στη μορφή, βέβαια, αυτή τηλεργασίας η επιχείρηση - εντολέας θέτει τις προδιαγραφές του προϊόντος, και θα μπορούσαμε να την ονομάσουμε εξωτερικό

ηλεκτρονικό φασόν.

Ορισμένοι εργαζόμενοι με τον παραπάνω τρόπο μοιάζουν με τους παλιούς εργάτες-τεχνίτες της προβιομηχανικής εποχής, που μετέφεραν μαζί τους όπου δούλευαν τον απαραίτητο μηχανολογικό (κεφαλαιακό) εξοπλισμό, όπως γίνεται σήμερα με τον ηλεκτρονικό υπολογιστή και τον τηλεεργαζόμενο.

3. Ο εργαζόμενος, που είτε είναι αυτοαπασχολούμενος είτε εργάζεται για ένα υπεργολάθο, χωρίς να είναι, δηλαδή, μόνιμο προσωπικό μιας επιχείρησης, εγκαθίσταται σε μια επιχείρηση για ένα χρονικό διάστημα και εκτελεί μια συγκεκριμένη εργασία με μέσα παραγωγής που συνήθως ανήκουν στην επιχείρηση. Πρόκειται για την περίπτωση του εσωτερικού ηλεκτρονικού φασόν ή υπεργολαθίας για μια ενδιάμεση μορφή τηλεεργασίας, στο βαθμό που δεν έχει ως κύριο στοιχείο την εργασία στο σπίτι. Στην Ελλάδα, για παράδειγμα, ορισμένες τράπεζες αναθέτουν φασόν, μέσα στην τράπεζα, την εισαγωγή και επεξεργασία δεδομένων.

Μια άλλη περίπτωση ενδιάμεσης τηλεεργασίας είναι η δημιουργία αποκεντρωμένων δορυφορικών μονάδων που συνδέονται τηλεπικοινωνιακά με την κεντρική επιχείρηση.

4. Τέλος, μια μορφή τηλεεργασίας είναι οι τηλεσυνεδριάσεις. Τα μεσαία και ανώτερα στελέχη των επιχειρήσεων είναι δυνατόν, ενώ βρίσκονται στο σπίτι τους ή σε άλλο χώρο της επιχείρησης, να συμμετέχουν σε επιχειρησιακές συνεδριάσεις. Κάθε στέλεχος, με τη χρήση ενός θερματικού, ενός ηλεκτρονικού στυλό και μιας τηλεφωνικής γραμμής, μπορεί να διανέμει σχέδια, κείμενα κ.λπ., σε γραφεία όπου γίνεται μια συνεδρίαση.

Επιπτώσεις τηλεεργασίας

Οι κοινωνικοοικονομικές επιπτώσεις της τηλεεργασίας είναι αρκετά σημαντικές, και στη συνέχεια επιχειρείται μια πρώτη καταγραφή τους:

α) Μεταβάλλεται η έννοια του εργοστασίου, το οποίο διαχέεται στο χώρο, στο βαθμό που οι τηλεεργαζόμενοι μπορούν να βρίσκονται σε διαφορετικούς χώρους από το χώρο της παραγωγής και της διοίκησης.

β) Αποκεντρώνονται και διαχέονται στην πόλη ή στην περιφέρεια μια σειρά δραστηριότητες και κυρίως οι εργασίες γραφείου, παραγωγής και επεξεργασίας της πληροφορίας κ.λπ. Το γεγονός αυτό, σύμφωνα με τους υποστηρικτές της τεχνολογίας, είναι δυνατόν να αναζωογονήσει παραγωγικά ορισμένες περιοχές, στο βαθμό που θα συγκρατήσει σ' αυτές τους εργαζόμενους.

γ) Η ανάπτυξη αυτού του τρόπου παραγωγής διαταράσσει εκτός από την παραδοσιακή οργάνωση της παραγωγής και της εργασίας και την κοινωνική οργάνωση, λόγω της αναδίπλωσης του ατόμου στο οικογενειακό¹⁴ κύτταρο, μεταβάλλοντας έτσι τους μηχανισμούς κοινωνικοποίησης, απομονώνοντας και αποκλείοντας τον εργαζόμενο

14. G. Braun, *Le télétravail, Droit Social*, 1981.

από τον κοινωνικό του περίγυρο. Η έλλειψη δε αυτή της κοινωνικής συνεργασίας και επικοινωνίας των ατόμων όλο και περισσότερο θα επιδιώκεται να υποκατασταθεί με την ηλεκτρονική επικοινωνία, γεγονός που θα συρρικνώσει την ανθρώπινη δραστηριότητα και επικοινωνία σε άψυχες ανταλλαγές εικόνων και μηνυμάτων μέσω των πληροφοριακών δικτύων.

Ο εργαζόμενος, επί πλέον, δε θα είναι σε θέση να προσδιορίσει τα όρια ανάμεσα στην εργασία και στην προσωπική του ζωή, το χρόνο εργασίας από το χρόνο τηςσχόλης, γεγονός που θα τείνει να μετατρέψει τον ελεύθερο χρόνο σε οικονομικό χρόνο και να επιβάλει την οικονομική λογική σε όλες τις εκφάνσεις της ζωής.

δ) Ο εργοδοτικός έλεγχος εισχωρεί πλέον και στην κατοικία του εργαζομένου, που αποτελούσε, σε σχέση με το εργοστάσιο, έναν εν δυνάμει χώρο ελευθερίας.

ε) Η τηλεργασία αποτελεί για την επιχείρηση τρόπο μείωσης των πάγιων εξόδων της, στο βαθμό που αυτά επιβαρύνουν τώρα τον τηλεεργαζόμενο (ενοίκιο χώρου εργασίας -του σπιτιού του εργαζομένου-, αγορά τερματικού, πρώτες ύλες, φως κ.λπ.). Τα πλεονεκτήματα αυτά της τηλεργασίας, από την άποψη του κόστους (μέχρι και 40% μείωση των εξόδων για ενέργεια, τηλέφωνο, ενοίκιο, εξοπλισμό) οδήγησαν πρόσφατα (1995) την Ευρωπαϊκή Ένωση να αναθέσει στον επίτροπο για τη Βιομηχανία να εξετάσει τις νομικές βάσεις για την ανάπτυξη της τηλεργασίας, υποστηρίζοντας επίσης ότι η ανάπτυξη της θα συμβάλει στην επίλυση του κυκλοφοριακού προβλήματος των πόλεων και της ατμοσφαιρικής ρύπανσης, λόγω μείωσης των μετακινήσεων των εργαζομένων.

ζ) Η νέα αυτή μορφή απασχόλησης μειώνει το έμμεσο κόστος της εργασίας, στο βαθμό που οι ανεξάρτητοι τηλεεργαζόμενοι χάνουν μια σειρά δικαιώματα όπως: κοινωνική ασφάλιση, επιδόματα ανεργίας, δώρα, άδειες μετ' αποδοχών, επιδόματα αρχαιότητας, επαγγελματική εξέλιξη, υπερωριακή αποζημίωση κ.λπ.

η) Η τηλεργασία, στις σημερινές συνθήκες παγκοσμιοποίησης της παραγωγής, των αγορών και της τεχνολογίας, αλλά και της ανάπτυξης παγκόσμιων δικτύων¹⁵ ροής της πληροφορίας (λεωφόροι της πληροφορίας) και των πολυμέσων, τείνει να αποτελέσει τον τελευταίο κρίκο της παραγωγικής διαδικασίας ενός "παγκόσμιου εργοστασίου". Οι τηλεεργαζόμενοι ελέγχουν ένα ελάχιστο μέρος των πληροφοριών που παράγουν και επεξεργάζονται, στο βαθμό που η πληροφορία έχει γίνει πλανητική και οι επιχειρήσεις που την παράγουν έχουν διεθνοποιηθεί.

Η τηλεργασία μεταβάλλει τελικά προς το δυσμενέστερο την πολιτική προστασίας των ασθενέστερων οικονομικά τάξεων, αποδυναμώνει τις συλλογικές διαπραγματεύσεις, το ασφαλιστικό σύστημα, απορρυθμίζει το εργατικό δίκαιο, μειώνει τις αμοιβές κ.λπ. Για τους λόγους αυτούς, αλλά και γιατί η νέα αυτή μορφή εργασίας επεκτείνεται¹⁶ συνεχώς (στη Βρετανία το 13,6% των επιχειρήσεων έχουν στο μισθολογίο τους τηλεεργαζόμενους, στη Γαλλία το 12%, στη Γερμανία το 14%) τα εργατικά συνδικάτα διεκδικούν ορισμένα δικαιώματα για την κατηγορία αυτή των εργαζομένων όπως:

15. *Le monde diplomatique*, Ελληνική Έκδοση, τεύχος 6, 1995.

16. Ν. Νεγροπόντης, *Ο ψηφιακός κόσμος*, Καστανιώτης, 1995, Αθήνα.

α) Να αποζημιώνονται για την υπερωριακή απασχόληση και για την εργασία σε ημέρες αργίας.

β) Να τους παρέχονται επιδόματα ανεργίας.

γ) Να τους αναγνωρίζεται, στην περίπτωση που οι εργαζόμενοι αποτελούν μόνιμο προσωπικό της επιχείρησης, το δικαίωμα επιστροφής στην επιχείρηση, όταν δε θέλουν πια να εργάζονται στο σπίτι τους.

δ) Να καθιερωθεί μισθός για τη δουλειά στο σπίτι και να νομοθετηθούν ειδικές ρυθμίσεις για τις τηλεεργαζόμενες γυναίκες.

Να σημειώσουμε εδώ ότι ένα μικρό μέρος των τηλεεργαζομένων, όπως αναλυτές λογισμικού, προγραμματιστές στρατηγικής, ερευνητές, σχεδιαστές, σύμβουλοι διοίκησης επιχειρήσεων και φοροτεχνικοί κ.λπ. αποτελούν μέρος της αριστοκρατίας της γνώσης και συμμετέχουν στη διεύθυνση της οικονομίας την εποχή της πληροφορικής, απολαμβάνοντας υψηλές αμοιβές και προνόμια.

Συμπερασματικά:

Η τηλεεργασία, όσο προχωράει η πληροφορικοποίηση και η αυτοματοποίηση του κοινωνικοοικονομικού συστήματος και διευρύνεται ο τομέας παραγωγής και μετάδοσης της πληροφορίας, θα επεκτείνεται ως μορφή εργασίας, θα είναι μια από τις νέες μορφές της εργασίας στην εποχή των κοινωνιών της πληροφορίας. Η επέκταση όμως της τηλεεργασίας και των άλλων ευέλικτων μορφών απασχόλησης οδηγεί σε μια "αμερικανοποίηση" της αγοράς εργασίας, με κύρια χαρακτηριστικά την υποβάθμιση της προστασίας των δικαιωμάτων των εργαζομένων, αφού δε θα υπάρχουν οι δεσμεύσεις των συλλογικών συμβάσεων, τη μετατροπή σε ορισμένες περιπτώσεις της σχέσης εργαζόμενου με εργοδότη σε εξατομικευμένη προσωπική σχέση για την εκτέλεση ενός συγκεκριμένου έργου, τη διεύρυνση της αυτοαπασχόλησης κ.λπ.

Σ' όλα τα παραπάνω, βέβαια, πρέπει να συνυπολογίσουμε τις αλλαγές που θα επέλθουν: στον καταμερισμό της εργασίας, από τη διάχυση της παραγωγής στο χώρο, στην οργάνωση της εργασίας και της παραγωγής, στη σύνθεση της εργατικής τάξης, στις εργασιακές δεξιότητες κ.λπ. Ιδιαίτερη δε σημασία έχει ο μετασχηματισμός της ίδιας της φύσης της εργασίας, που γίνεται περισσότερο εποπτική, διαχειριστής συμβόλων και πληροφοριών, ελέγχει εξαντικειμενοποιημένες παραγωγικές διαδικασίες, και όλο και λιγότερο αποτελεί μια σωματική καταπόνηση.